

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ, ОЗНАКОЮ СКЛАДУ ЯКИХ Є ІСТОТНА ШКОДА, В ІСТОРІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

ЛЕМЕХА Роман Ігорович - аспірант Львівського державного університету внутрішніх справ

Анализируется ответственность за преступления, признаком составов которых существенный вред, в истории уголовного законодательства; исследуются тенденции применения указания на существенный вред в памятниках уголовного законодательства; в историческом аспекте определяется соотношение – существенный вред со смежными понятиями.

Ключові слова: регламентація, шкода, збитки, майнова шкода, велика майнова шкода, історія.

Постановка проблеми

Для пізнання сучасного і правильного прогнозування майбутнього завжди необхідно здійснювати аналіз історичного розвитку відповідного явища, зокрема кримінальної відповідальності за заподіяння істотної шкоди. У зв'язку з цим, для забезпечення повноти наукового дослідження необхідним є вивчення розвитку українського кримінального законодавства, в частині встановлення відповідальності за злочини, ознакою складів яких є істотна шкода. Врешті-решт, такий історичний екскурс надасть можливість проаналізувати суперечності, що існували в минулому, а також почерпнути позитивний правовий досвід.

Стан дослідження

Питання регламентації відповідальності за істотну шкоду в історії кримінального законодавства піднімалися у кримінально-правовій літературі, як правило, в межах опрацювання того чи іншого злочину. Так,

одні автори вивчали розвиток цього поняття, взявши за основу майнову шкоду [1, с.146-150], інші – екологічну шкоду [2, с.149-154]. Проте ніхто з авторів не досліджував комплексно поняття істотної шкоди в історичному аспекті з урахуванням усіх суспільнонебезпечних наслідків, які її позначають.

Тому **метою** цієї роботи є дослідження історичних аспектів розвитку заподіяння істотної шкоди та послідовності її використання у відповідних диспозиціях статей.

Виклад основних положень

Аналізуючи історію розвитку кримінальної відповідальності, за злочини, ознакою складу яких є істотна шкода, не можна не згадати пам'ятки права, до яких належать Руська Правда, Литовські Статути, Права, за якими судиться малоросійський народ 1743р., КК радянського періоду, а також пам'ятки російського права – Новгородська судна грамота 1471 р., Судебники 1497 р. 1550 р., Соборне Уложення 1649 р., Артикул Воєнний 1715 р., Звід законів кримінальних 1832 р., Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 р., Кримінальне Уложення 1903 р.

«Особливу роль серед джерел права в Україні відіграла Руська Правда, що мала значний вплив на розвиток правових систем Великого князівства Литовського і Польського королівства, у складі яких перебувала більшість українських земель» [3, с.88]. Усі списки Руської Правди залежно від їх зміс-

ту діляться на три редакції: Коротка Правда, Поширена Правда і Скорочена Правда. Остання, що була пізнішою редакцією Поширеної Правди, позбавлена характеру законодавчої пам'ятки [3, с.88]. У Руській Правді не містилось складів злочинів, суспільно небезпечні наслідки яких охоплюють шкоду, однак у літературі зазначалось, «що у цій законодавчій пам'ятці злочини називалися «образою», під якою розуміли будь-яке правопорушення проти суспільного ладу, що виявилось, насамперед, у нанесенні потерпілому фізичної, матеріальної або моральної шкоди» [3, с.88]. Так, вбивство чи крадіжка жінки чи худоби наносило, крім образи, ще і збиток господарству, оскільки втрачалась одна із живих трудових одиниць, або визначене матеріальне майно. Хоча в цьому документі не містилось згадки на термін «істотна шкода» чи суміжні поняття, однак у ст.79, 80 Розширеної редакції Руської Правди зазначалось, що якщо особа, підпалила чужий двір, то «дом виновного отдать на поток и на грабеж, взыскав сначала убытки» [4, с.87]. Окрім того, у ст.80 вказувалось на те: закуп, який занапастив коня свого господаря або не замкнув його у дворі, внаслідок чого коня було вкрадено, зобов'язаний відшкодувати збитки.

Наступним періодом у розвитку кримінального права України є друга половина XIV – перша половина XVII ст., коли долю України визначали спершу Литва, а потім Польща. У 1468 та 1550 р.р. було створено збірники тогочасних законів – Судебники великого князя Казимира, в основу яких лягли норми «Руської Правди». Разом із тим у цих документах не має жодних згадок про злочини, ознакою складів яких є істотна шкода.

Визначальний вплив на розвиток вітчизняного кримінального права мали Литовські Статути 1529, 1566, 1588 р.р., які охоплювали норми, що належали до різних галузей права, а зокрема, державного, цивільного, військового, земельного, сімейного, кримінального, кримінально-процесуального. - У Статуті 1529 р. термін «шкода» не використовувався. Однак законодавцем передбачались наслідки для життя і здоров'я людей (розділ VII „О квалтех земских и

о боех, и о головща нах шляхетских”) такі як „носвтял”, „губиврубал” (ст.9), „ранил” або „забил” (ст.ст. 1, 2). Окрім того, у цьому документі вперше встановлювалась кримінальна відповідальність за спричинення шкоди внаслідок злочинного посягання: „... если бы кто-либо на чье-нибудь имени есовершил нападение..., причинил ущерб...” [5, с.71].

Слід зазначити, що у Статуті Великого князівства Литовського 1588р. також міститься вказівка на відповідний вид суспільнонебезпечних наслідків. Зокрема, в артикулі 43 Статуту 1588 р. вказувалось, що «...хто бы на чие именье, на село, на люди самъ кгв[а]лтомъ наехалъ або наслалъ и тамъраны, грабежи, и шкоды кгвалтов непочинилъ, таковый стороне ображоной, на чом довод слушный учинит, маеть кгвалтъ и раны платити, а грабежи з навезкою поворочати и всю шкоду добре оправити» [6, с.478]. Цікавими є положення артикулу 48 Статуту, де зазначається про обов'язок родичів злочинця відшкодувати завдані ним збитки потерпілому, якщо винний помер: «кгды бы хто, учынивши кому кгвалтъ який, забийство альбо бой, раны, якие кольвекъ кривъды, или иную шкоды поделавшы, а не росправившыся з стороною жалобною, умеръ, а именье або маетьностьрухомую по себе зоставил, а тая бы кривда еще за живота того, на кого жалоба идетъ, была на враде и суседом водлугъсего права оповедана и записана, иноукривжоный альбо тежъ дети, потомъки, близкие его» [6, с.460].

Під натиском дворянства в умовах бурхливих соціальних заворушень у 1648 р. розпочинається підготовка нового зводу законів – Соборне Уложення 1649 р. Це був універсальний кодекс законів феодального права, що не мав аналогів у попередній конотворчій роботі та сприяв подальшому зміцненню самодержавного ладу. Необхідно зазначити, що в Соборному Уложенні 1649 р. міра покарання за спричинення злочинним діянням шкоди залежала від об'єкта посягання. Зокрема, у статті I Уложення регламентувалась кримінальна відповідальність за виготовлення підроблених печаток, грамот, внаслідок чого була спричинена шкода державній казні. За вчинення відпо-

відних дій винному призначалась найвища міра покарання – смертна кара. Окрім того, у ст. 89 Уложення 1649 р. встановлювалась відповідальність за крадіжку хліба на полі, що спричинило шкоду потерпілому.

Разом із тим Соборне Уложення діяло не на всій території України. Наприкінці XVIII ст. Галичина, Північна Буковина і Закарпаття опинилися під владою Австрії, на території якої діяв Австрійський кримінальний кодекс 1752 р. У нормативно-правовому акті також є згадки про такий вид суспільнонебезпечних наслідків як заподіяння шкоди. Зокрема, у параграфі 86, 486 передбачалась відповідальність за пошкодження чужого майна, яке завдало значної шкоди потерпілому. Однак, у цьому документі, як і в попередніх, не міститься трактування поняття шкоди. Окрім того, спричинення злочинним діянням наслідків у виді конкретної шкоди не розглядалось як кваліфікуюча ознака, а оцінювалась як обов'язкова ознака основного складу злочину.

У 1715 р. за безпосередньої участі Петра I був підготовлений Артикул воїнський, який передбачав посилення суворості покарання та їх виконання, розвиваючи ідеї Соборного уложення 1649 р. У цьому документі також знаходимо вказівку на термін «шкода» (арт. 107, 197), однак трактування змісту цього поняття відсутнє. Зокрема, в артикулі 46 вказувалось: «буде же кто против караулу или часового, такожде против патрулира и рунду, шпагу обнажит, или на оных нападет, и учинит оным какой вред, оного надлежит без всякой милости аркебузировать (розстрілять)». Разом із тим, з аналізу цієї норми можна зробити висновок, що поняття «шкода» охоплює спричинення лише шкоди здоров'ю потерпілого. Окрім того, у цій пам'ятці права, поряд із терміном «шкода», законодавець використовує юридичну конструкцію «велика шкода» (арт.104, 124).

Із входженням у 1654 р. Лівобережної та частини Правобережної України до складу Російської держави за населенням зберігалось право користуватися своїми традиційними юридичними нормами. Однак вони часто дублювалися, суперечили одна одній, а також не відповідали суспіль-

ним відносинам, що зумовило необхідність їх кодифікації [7, с.221]. Визначною подією у становленні української правової системи було створення нормативного акту «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р.

Незважаючи на те, що відповідний документ не був офіційно затверджений, однак його цінність полягала у тому, що у ньому були закріплені норми, які реально діяли в житті, оскільки ними на практиці керувались судові установи. Формулювання і тлумачення основних юридичних понять свідчить про високий загальний рівень розвитку юриспруденції в Україні на середину XVIII ст. [8, с.116] «Права, за якими судиться малоросійський народ» був поділений на глави, які склалися з артикулів, що поділялися на пункти.

Слід відзначити, що у цій пам'ятці права містилась вказівка на шкоду, яка могла бути спричинена не лише окремій особі, але й всьому суспільству, проте не було конкретизовано вид шкоди (Глава XIX арт.16; Глава XX арт.24). Також вживався термін «збитки» (Глава XX арт.3; Глава XX арт.8; Глава XX арт.23, Глава XX арт.24). Для прикладу розглянемо Главу 20, у якій йдеться про відповідальність за злочини, ознакою складу яких є шкода («Про гвалти та насилля, про напад, вбивство, побой, каліцтва, рани, розбой з безчестям, про страту та покарання тих, хто вчинив злочин, про плату за голову, за каліцтво, за травмування суглобів, побой, рани та безчестя шляхтичи воїнського звання та інших людей»). У п.2 арт.1 Глави 20 встановлювалась відповідальність за «гвалт та навмисний напад з наміром когось вбити». Зокрема, кримінально-караними були дії за «збитки, якщо при тому гвалті виникли і від нього пішли».

Окрім того, вказувалось, що якщо злочином спричинені збитки, то спадкоємці вбитого мають право вимагати відшкодування грошової компенсації від злочинця у розмірі вдвічі більшому, натомість, «якщо хто гвалтом пошкодив особисте майно людини із шляхетським або військовим званням, при тому нікого не вбивши і не поранивши, проте залишив сліди злочину і збитки, тоді тільки за напад платити винен дванадцять

карбованців грошима, і за збитки відплатити...» (п.4 ар.1 Гл.20). Таким чином, з аналізу цієї пам'ятки можна робити висновок, що спричинення злочинцем збитків, внаслідок вчинення суспільнонебезпечного посягання, виступало підставою для відшкодування шкоди потерпілому у двократному розмірі.

Наприкінці першої половини XIX ст. був прийнятий новий кримінальний закон – Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. Необхідно вказати на те, що цей документ був першим в історії Росії кодексом кримінального права, який складався з загальної і особливої частин, які поділялися на розділи, глави і статті. У свою чергу, у ст.129 Уложення (О обстоятельствах, увеличивающих вину и наказанные) вказувалося, що „...вина учинившаго какое либо преступление увеличивается по мере того чем важнее зло, или вред, сим преступлением причиненные ” [9, с.28].

У Загальній частині глави II Уложення «Про винагороду за збитки, шкоду та обиду» підкреслювалась особливість злочинів, ознакою складів яких виступали суспільнонебезпечні наслідки у виді шкоди. Зокрема, у ст.62 вказувалося, що якщо винний під час вчинення злочину спричинив потерпілому збитки, шкоду або образу, то, окрім призначеного покарання за вчинене посягання, винний зобов'язаний також і відшкодувати завдану шкоду чи збитки. Окрім того, у ст.65 Уложення про покарання кримінальні та виправні зазначається, що якщо винному призначене покарання не пов'язане з позбавленням волі, однак він не має засобів для відшкодування збитків чи шкоди, спричинених потерпілому, то за вимогою ображеної сторони він може бути позбавлений волі.

Значний внесок у розвиток кримінального законодавства здійснило Кримінальне уложення 1903 р., яке було останнім фундаментальним актом Російської імперії в частині кримінального права. У цій пам'ятці передбачена відповідальність за спричинення злочинним діянням наслідків у виді збитків (п.1 ч.3 ст.591, ч.2 ст.645), шкоди (ч.2 ст.593, ч.2 ст.691, ч.3 ст.643). Однак у цьому документі також не міститься дефініції вищезазначених понять.

Тенденцію використання терміну „шкода” чи суміжних йому понять можна прослідкувати у порівняно ближчі до нас періоди, а зокрема, у КК УРСР 1922р., який містив Загальну та Особливу частини. Слід зазначити, що термін «шкода» вживається лише у ст.191, 208 КК УРСР. При цьому в одному випадку вказується на спричинення шкоди здоров'ю (ст.191), а в іншому – на шкідливі наслідки (ч.3 ст.208). Окрім того, у ч.1 ст.208 КК УРСР вказується, що порушення військовослужбовцями статутних правил караульної служби, якщо таке порушення не супроводжувалось жодними шкідливими наслідками, карається позбавленням волі на строк до одного року. Натомість, у ч.3 цієї ж статті передбачена відповідальність у виді позбавлення волі на термін не менше трьох років, у випадку вчинення дій, що спричинили шкідливі наслідки. Таким чином, спричинення злочинним посяганням шкоди є обставиною, яка підвищує ступінь суспільної небезпеки вчиненого діяння та, як правило, виступає кваліфікуючою ознакою. Разом із тим у ст. 191 передбачена відповідальність за фальсифікацію предметів споживання, внаслідок чого було спричинено шкоду здоров'ю або виникла загроза настання відповідних наслідків. Отже, у цій статті законодавець «прирівнює» настання шкоди здоров'ю потерпілого із потенційною можливістю її настання. За таких умов, видається, що було б більш доцільно, якщо б настання наслідків у виді шкоди для здоров'я людини виступало ознакою кваліфікованого складу злочину, передбаченого ст.191 КК УРСР. Окрім того, у КК УРСР 1922 р. поряд із використанням терміну «шкода», законодавець також вказує на терміни «ущерб» (ст.110, ч.2 ст.126), «убыток» (ст.188). Хоча в кримінальному законодавстві не міститься трактування змісту вищезазначених понять, однак з аналізу вказаних статей (ст.126 (Трудове дезертирство), ст.188 (Шахрайство) випливає, що під «ущербом», «убытком» необхідно розуміти вид суспільнонебезпечних наслідків, які виражені лише у матеріальній формі.

Згодом був прийнятий КК УСРР 1927 року, який мало чим відрізнявся від свого попередника, оскільки часовий проміжок

між КК 1922 р. і КК 1927 р. склав лише 5 років. Слід зазначити, що у цьому документі передбачалась відповідальність лише за спричинення збитків внаслідок вчинення злочинного посягання (ч.2 ст.169, ч.2 ст.169-а, ст.200). Разом із тим у КК 1927, як і КК 1922 р., не було норм, які б встановлювали кримінальну відповідальність за спричинення істотної шкоди.

Важливий крок у розвитку кримінально-правових норм, що регламентують відповідальність за злочини, ознакою складу яких є істотна шкода, зробив Кримінальний кодекс 1960 р. У ньому можна помітити значне зростання кількості норм, (за нашими підрахунками, розглядуваний термін згадувався у 20 статтях Особливої частини КК). У свою чергу, прослідковується певна диференціація злочинних наслідків у виді шкоди. Зокрема, кримінально-караними є дії, що спричинили шкоду здоров'ю (ст.60), велику майнову шкоду (ч.2 ст.68-1), майнову шкоду (ст.87), велику шкоду (ст.81, ч.3 ст.83, ч.3-ст. 86-2, ч.3 ст.144), значну шкоду (ч.2 ст.140, ч.2 ст.141, ч.2 ст.143, ч.1 ст.145), особливо велику шкоду (ч.3 ст.89), матеріальну шкоду в особливо великому розмірі (ч.2 ст.136).

Необхідно відзначити, що у КК 1960 р. не міститься трактування змісту вищезазначених понять. Натомість, лише у примітках до ст.ст.81, 136 вказується, що матеріальна шкода вважається завданою у великому розмірі, якщо її розмір у сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а завданою в особливо великому розмірі – якщо її розмір у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Слід підкреслити, що у КК 1960 р. вперше була створена норма, яка регламентувала відповідальність за спричинення істотної шкоди (ч.2 ст.134-1). Зокрема, кримінально-караними були дії, що спричинили істотну шкоду правам і охоронюваним законом інтересам громадянина внаслідок умисного ущемлення посадовою особою прав та інтересів громадянина, пов'язаного з переслідуванням його за подачу в установленому порядку пропозицій, заяв, скарг тощо. На жаль, доводиться констатувати, що в КК 1960 р. не містилось дефініції, яка б розкри-

вала зміст поняття „істотна шкода”. Окрім того, з аналізу кримінального закону 1960 р. випливає стійка тенденція до широкого застосування термінів, які позначають поняття «шкода», що свідчить про поширеність такого виду наслідків, а використання відповідної кількості синонімічних термінів, напевно чи є доцільним, оскільки створює труднощі у їх розмежуванні.

Висновки

Проаналізувавши історію кримінального законодавства в аспекті визначення розвитку кримінальної відповідальності за злочини, ознакою складу яких є істотна шкода, можна зробити наступні висновки:

1) починаючи з найдавніших пам'яток вітчизняного права, прослідковується тенденція використання терміну «шкода», що свідчить про поширеність відповідних посягань;

2) поняття «істотна шкода» не фігурує у жодній пам'ятці вітчизняного права. Дефініція досліджуваного поняття не міститься навіть у кодифікованих актах (КК УРСР 1922 р., КК УРСР 1927 р., КК УРСР 1960 р.);

3) у КК 1960 р. прослідковується тенденція до збільшення застосування термінів, які позначають поняття шкоди, а саме: шкода здоров'ю, велика майнова шкода, майнова шкода, велика шкода, значна шкода, особливо велика шкода, матеріальна шкода в особливо великому розмірі.

Таким чином, до моменту прийняття чинного КК України 2001 р. поняттю «істотна шкода» чи суміжним їй поняттям не було приділено належної уваги, що свідчить про те, що аналізоване поняття залишається до кінця не дослідженим і потребує вивчення.

Література

1. Демидова Л.М. Генезис кримінально-правової відповідальності за заподіяння майнової шкоди в Україні / Л.М. Демидова // Право і безпека. -Х.: Харк. нац. ун-т внутр. справ. – 2010. – № 4.- С.146-150.

2. Краснова М. Історичні засади законодавства про компенсацію екологічної шкоди (з давніх часів і до кінця XIX ст.) / М. Краснова // Право України. 2007. № 5. – С. 149-154.

АНОТАЦІЯ

Аналізується відповідальність за злочини, ознакою складів яких є істотна шкода, в історії кримінального законодавства; досліджуються тенденції застосування вказівки на істотну шкоду в пам'ятках кримінального законодавства; в історичному аспекті визначається співвідношення істотної шкоди із суміжними поняттями.

3. Історія держави та права України. Підручник. – У 2-х т. / За ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. – Том 1. – Кол. авторів: В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vuzlib.org/beta3/html/1/7637/7655/>

4. Тихомиров М.Н. Пособие для изучения Русской Правды / М.Н. Тихомиров. – М., 1953. – С. 87-112.

5. Статут Великококняжества Литовского 1529 года [под ред. К.И. Яблонска]. – Изд-во Академии наук БССР, Минск. – 1960. – 216 с.

6. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. – Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: у 2 кн.

SUMMARY

Analyzed responsible for the crime of which evidence of a substantial harm, in the history of criminal law; examines trend in the use of indications of significant damage to the monuments of criminal law; the historical aspect is defined substantial damage to the adjacent concepts.

– Кн.1 / За ред. С.Ківалова, П. Музиченка, А.Панькова. – Одеса: Юридична література, 2004. – 672 с.

7. Гриниха І. Регламентация відповідальності виконавця та співвиконавця злочину в історії вітчизняного кримінального законодавства / І.Гриниха // Вісник Львівського університету. Серія юрид. – 2009. – Вип.49. – С.218-228.

8. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 р. / НАН України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, Ю.С. Шемшученко (відп. ред. та авт. передмови), К.А. Віслобовков (упоряд.). – К. – 1997. – 547 с.

9. Таганцев Н.С. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года / Н.С. Таганцов. – СПб., 1910. – 1114 с.